

DOI: <https://doi.org/10.36719/3005-3137/8/61-68>

Rəna Məmmədova

AMEA-nın müxbir üzvü, sənətsünaslıq doktoru, professor
AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun
“İncəsənətin qarşılıqlı əlaqələri” şöbəsinin müdiri
<https://orcid.org/0000-0003-3269-8960>
renasarabskaya@mail.ru

Müqayisəli sənətsünaslıq kontekstində fənlərarası tədqiqatların rolu

Xülasə

Bu məqalə Azərbaycan humanitar elmində musiqi sənətinin qarşılıqlı əlaqələrinin baxılmasına həsr edilmişdir. Qeyd edilir ki, etnoloji, kulturoloji yanaşmalar mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqələrinin rekonstruksiyasının mühüm parametrlərini müəyyənləşdirir. Müqayisəli tədqiqatın humanitar konteksti Azərbaycan incəsənətinin öyrənilməsinin çoxfunksionallığını stimullaşdırır. Müqayisəli incəsənət tarixinin problemləri Azərbaycan bədii mədəniyyətinin hərtərəfli öyrənilməsinə əhatə edir. Müqayisəli sənət tarixi Azərbaycan humanitar elminin mühüm istiqamətidir. O, incəsənətin bütün növləri arasında, eləcə də sənət tarixi ilə onun nəzəri inkişafı arasında əlaqədir. Müasir Azərbaycan humanitar elmi tədqiqatların dərinliyi və həcmi ilə fərqlənir. Sənətsünaslıq mədəniyyətin çox zəngin təcrübəsinə əsaslanır. Azərbaycan sənətsünaslığının ən aktual problemləri arasında milli özünəməxsusluq, Azərbaycan xalqının bədii yaradıcılığının dəyərləri problemləri irəli sürülür. Azərbaycan xalqının daimi dəyərləri olan milli mədəniyyətin əsaslarının öyrənilməsi müasir humanitar elmin kontekstində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd edək ki, qarşılıqlı əlaqələr sisteminin iyerarxialılığı milli özünəməxsusluğun xüsusi çəkisi ilə müəyyənləşir. Milli özünəməxsusluğun öyrənilməsi Azərbaycan bədii yaradıcılığının birliyinin və mədəniyyətin monolitliyinin dərk edilməsini təmin edir. Tədqiqat zamanı müəyyən olunur ki, milli fenomen kimi Azərbaycan mədəniyyətinin dünya sivilizasiyasına verdiyi töhfənin tədqiqatını müqayisəli təhlildən istifadə etməklə öyrənmək mümkündür. Mədəniyyətlərin dialoqları haqqında təsəvvürlərin dərinliyi, qarşılıqlı əlaqələr haqqında məlumatların genişlənməsi, şübhəsiz, tədqiqat üfqlərini zənginləşdirir. Bu prosesdə müqayisəli təhlil mədəniyyətin mühüm tərkib hissələrini aydınlaşdırır. Məqalədə müqayisəli təhlil zamanı incəsənət növlərinin qarşılıqlı əlaqələrinin problemləri kontekstində bir neçə mühüm aspekti müəyyən olunmuşdur.

Açar sözlər: *kulturologiya, qarşılıqlı əlaqələr, incəsənət, tarix, genezis, təkamül*

Rena Mammadova

Corresponding Member of ANAS, Doctor of Art History, Professor
Head of the Department of “Interrelations of Art” of the Institute of
Architecture and Art of ANAS
<https://orcid.org/0000-0003-3269-8960>
renasarabskaya@mail.ru

The role of interdisciplinary research in the context of comparative art studies

Abstract

This article is devoted to the consideration of the mutual relations of musical art in the Azerbaijani humanitarian science. It is noted that approaches such as ethnological and culturological determine important parameters of the reconstruction of mutual relations of cultures. The humanitarian context of comparative research stimulates the multifunctionality of the study of Azerbaijani art. The problems of comparative art history are the problems of a comprehensive study of the artistic culture of Azerbaijan. Comparative art history is an important direction of Azerbaijani humanitarian science. It is a link between all types of art, as well as between the history of art and its theoretical development. Modern Azerbaijan is distinguished by the depth and scope of humanitarian scientific research. Art criticism is based on a very rich experience of culture. Among the most pressing problems of Azerbaijani art studies are the problems of national identity, the values of the artistic creativity of the Azerbaijani people. The study of the foundations of national culture, which are the permanent values of the Azerbaijani people, is of particular importance in the context of modern humanitarian science. It should be noted that the hierarchy of the system of mutual relations is determined by the specific weight of national identity. The study of national identity ensures the understanding of the unity of Azerbaijani artistic creativity and the monolithic nature of culture. During the research, it was determined that it is possible to study the contribution of Azerbaijani culture to world civilization as a national phenomenon using comparative analysis. The depth of understanding of the dialogues of cultures, the expansion of information about mutual relations, undoubtedly enriches the horizons of research. In this process, comparative analysis clarifies important components of culture. The article identifies several important aspects in the context of the problems of mutual relations of art forms during comparative analysis.

Key words: *culturology, mutual relations, art, history, genesis, evolution*

Giriş

Müasir Azərbaycan humanitar elmi tədqiqatların dərinliyi və həcmi ilə fərqlənir. Sənətsünaslıq mədəniyyətin çox zəngin təcrübəsinə əsaslanır. Azərbaycan sənətsünaslığının ən aktual problemləri arasında milli özünəməxsusluq, Azərbaycan xalqının bədii yaradıcılığının dəyərləri problemləri irəli sürülür. Azərbaycan xalqının daimi dəyərləri olan milli mədəniyyətin əsaslarının öyrənilməsi müasir humanitar elmin kontekstində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd edək ki, qarşılıqlı əlaqələr sisteminin iyerarxiyalılığı milli özünəməxsusluğun xüsusi çəkisi ilə müəyyənləşir.

Musiqi mədəniyyətinin milli özünəməxsusluğunun xüsusiyyətləri K.Kvitka kimi alim tərəfindən çox sərrast və dəqiq göstərilmişdir. K.Kvitkanın fikrincə, “bir çox konstruktiv elementlər öz əsasında coğrafi və mədəni cəhətdən yaxın xalqlar üçün ümumidir, musiqinin milli xarakteri bu elementlərin o qədər də müxtəlifliyində deyil, həm də digər xalqların musiqisini təşkil edən həmin elementlərin nisbi gücündə əks olunur, yalnız digər kompleksdə və ya digər nisbətdə” (Kvitka, 1971, s.286). Müasir müləhizəni də göstərim: “Mentallığın özəyini təşkil edən dəyərlər cazibənin özünəməxsus xətləridir – onlar milli mədəniyyətin empirik müxtəlifliyini vahid sistemli bütövə çevirir” (Kulturologiya, 1998, s.321).

“Müqayisəli sənətsünaslıq – geniş elm sahəsi, ciddi təşəbbüsdür. Onun reallaşması üçün ciddi elmi potensial lazımdır. Burada təkcə konkret istiqamət üzrə mütəxəssislərin mövcudluğu deyil, həm də onların sayı da böyük əhəmiyyət kəsb edir (Müqayisəli sənətsünaslıq, 2017). Bu istiqamət inəyin bütün növləri, həmçinin tarixi ilə onun nəzəri tədqiqi arasında bağlayıcı rolunu oynaya bilər” (Məmmədova, 2020, s. 72).

Qanunauyğundur ki, Azərbaycan musiqisinin qarşılıqlı əlaqələri öz tədqiqat sahəsinə Azərbaycan xalq musiqisi təfəkkürünün genezisi və təkamülü problemlərini daxil edir (Hacıbəyli, 2005).

Bu mənada diqqətəlayiqdir ki, müasir cəmiyyətdə hakim requlyativ mexanizmlər mədəniyyət hadisələrinin tədqiqini təkcə tarixi deyil, həm də funksional rakursda tələb edirlər. İncəsənətin morfoloji sisteminin milli xarakterinin kristallaşdığı prosesdə xalq musiqisinin təkamülünü nəzərdə tuturam.

Görkəmli folklorşünas, etnoqraf P.Q.Boqatıyov hesab edirdi ki, xalq mədəniyyətinin tarixi qatları sinxron təhlil tələb edir, yəni fəaliyyətin bir çox amillərini nəzərə alan təhlil.

Tədqiqat

Milli özünəməxsusluğun öyrənilməsi Azərbaycan bədii yaradıcılığının birliyinin və mədəniyyətin monolitliyinin dərk edilməsini təmin edir. Milli fenomen kimi Azərbaycan mədəniyyətinin dünya sivilizasiyasına verdiyi töhfənin tədqiqini

müqayisəli təhlildən istifadə etməklə öyrənmək mümkündür. Mədəniyyətlərin dialoqları haqqında təsəvvürlərin dərinliyi, qarşılıqlı əlaqələr haqqında məlumatların genişlənməsi, şübhəsiz, tədqiqat üföqlərini zənginləşdirir (Hüseynova, 2017, s.26-29; Köçərli, 2011). Bu prosesdə müqayisəli təhlil mədəniyyətin mühüm tərkib hissələrini ayırır.

Müqayisəli təhlil incəsənət növlərinin qarşılıqlı əlaqələrinin problemləri kontekstində bir neçə mühüm aspektə malikdir (Hüseynova, 2018, s. 207-213; Müqayisəli sənətsünaslıq, 2017). Bizim fikrimizcə, bu problemin dominant, vektor aspektlərinin vurğulanması daha məqsəduyğundur. Aşağıdakı parametrlər konstantdırlar:

- bu gün alimlərin tədqiqat mərkəzində olan Azərbaycan humanitar elmində mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqələrinin öyrənilməsinin problemləri;
- Azərbaycan incəsənətinin qarşılıqlı əlaqələrinin rekonstruksiyası bədii mədəniyyətdə genetikliyi, milli özünəməxsusluğu və universallığı, ümumiliyi aşkarlamağa imkan verir;
- müqayisə edilən mədəniyyətlərdə ümuminin və müxtəlifliyin müəyyən olunması səbəbin – yəni bu oxşarlıqların və müxtəlifliklərin ilkin impulslarının öyrənilməsinin zəruriliyinə əsaslanır.

Belə ki, məsələn, türk xalqlarının musiqisində genoformula sırasının tədqiqatına etnoloji yanaşma musiqi sənətini onun ilkin mənbələrində, formul, tipoloji təzahürlərində rekonstruksiya etməyə imkan verir. Əlavə edək ki, Azərbaycan musiqi sənətinin bədii əlaqələrinin rekonstruksiyası arxeoloji işə bənzəyir, belə ki, bu proses ərzində mədəni qatlar açılır (Köçərli, 2017; Kasimi, 2015).

Müqayisəli etnoloji metoda əsaslanma imkan verir:

1. türk məkanının bədii mədəniyyətləri arasındakı əhəmiyyətli əlaqələri aşkarlamağa;
2. bu əlaqələrin tarixi, etnomədəni, estetik səviyyəsini ayırmağa;
3. Azərbaycan mədəniyyətinin milli özünəməxsusluğunun dominantını aşkarlamağa;
4. koordinasiya edən qarşılıqlı əlaqələri göstərməyə;
5. təhlil edilən mədəniyyətlərin unimersallığını və spesifikasını göstərməyə;
6. bu əlaqələrin perspektivliyinə baxmağa.

Humanitar elm Azərbaycan mədəniyyətinin və incəsənətinin öyrənilməsinin daha yeni aspektlərini sürətlə əhatə edir. Bir daha təkrar edirəm ki, ən çox aktual problemlər sırasında Azərbaycan incəsənətinin milli özünəməxsusluğu problemi durur, belə ki, uzun müddət milli özünəməxsusluq probleminə qeyri-müəyyən

yanaşma onun həllinə də maneə yaradırdı. Bizim fikrimizcə, müqayisəli sənətsünaslığın metodologiyasında müraciət daha məqsəduyğun olar. Belə ki, müəyyən nəzəri vektora malik olan türk dünyasının bədii mədəniyyətinin materialındakı tipoloji anlayışlar sistemi hər bir regionun mədəniyyətinin həm bütövlüyünü, həm də özünəməxsusluğunu açmağa imkan verir. Başqa sözlə, türkdilli xalqların incəsənətində universal prinsiplər fonunda hər bir mədəniyyətin özünəməxsus xüsusiyyətlərini tədqiq etmək mümkündür, belə ki, ənənəvi musiqi mədəniyyətində xalqın tarixi yaddaşı əks olunmuşdur.

Genoformulanın məhsuldar başlanğıc kimi dərk edilməsi İ.İ.Zemtsovskinin Dünya Ağacı anlayışına istinad etməsini xatırladır. Sitat gətirim: “Dünya Ağacı metodu çox çətin həyata keçirən – bizə əlverişli olan real həyatın “qaysızlığı” və nəzəriyyədə “qaydanın ideali arasında balansı nisbətən əngəlsiz qorumağa imkan verə bilər... Ağac obyektin üzərinə qoyulmur, yalnız bizim tədqiqatların təşkilinə kömək edir. Bu səbəbdən Ağac obyektin çərçivəsini zorla daraltmır, sanki canlı obyektini modelləşdirir və bu modeldə ona xas olan cizgiləri əldə edir, lakin bununla belə, nəhayət, nümayiş edilən, nəticədə elmi əhatəyə və təhlilə əlverişli olur” (Zemtsovski, 1992, s.83).

Azərbaycan xalq musiqisinin milli özünəməxsusluğu əsrlərlə formalaşmışdır. Müqayisəli təhlil şübhəsiz ki, milli bədii mədəniyyətin özünəməxsusluğunun formalaşması proseslərini açmağa imkan verir. Müqayisəli tədqiqatlar incəsənət növlərinin milli özünəməxsusluğu sahəsində nəzəri və metodoloji işləmələrin “fövqəlvəzifəsinə” tabedir.

Türk mədəniyyətinin öyrənilməsi onun ümumi kateqoriyalarının rekonstruksiyasına və bununla yanaşı Azərbaycan incəsənətinin milli xarakteristikaları haqqında elmi təsəvvürləri dərinləşdirməyə imkan verir. Bu, ümumi və fərdinin korrelyasiyasını əks etdirən elmi mövqeyin irəli sürülməsi ilə əlaqədardır. Türk musiqi mədəniyyətinin genoformulunun tədqiqi ilə əlaqədar spesifik aspektlərin yerləşdirilməsi məqsəduyğundur, məlum olduğu kimi, türkdilli xalqların mədəniyyətinin hər bir qolu öz fərdi xarakteristikasına malikdir.

Azərbaycan musiqisinin milli eyniliyinin öyrənilməsi problemləri XXI əsrin sənətsünaslığının metodoloji determinantları və Azərbaycan etnomədəniyyətinin öyrənilməsi problemləri ilə sıx bağlıdır.

Yuxarıda söylənilənlərə əsasən, sənətsünaslıqda fənlərarası yanaşma xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, müasir sənətsünaslığın aktual və maraqlı problemləri arasında incəsənət əsərlərinin fənlərarası təhlilinin problemləri nəzərəcarpacaq yer tutur. Bədii mədəniyyətin fənlərarası parametrlər kontekstində öyrənilməsi bu gün humanitar tədqiqatın zəruri, əvəzedilməz komponentidir. Bununla əlaqədar

müqayisəli fənlərarası təhlilin əhəmiyyətini qeyd edək. Məlum olduğu kimi, humanitar elmdə yeni ideyalar yeni materialın açılması, metodoloji yeniliklərlə perspektivli tədqiqat yollarının axtarışı və aşkarlanması nəticəsində yaranır. İnteqrasiya proseslərinin mühüm aspekti müqayisəli tədqiqatlara toxunur, bu da mühüm problemlərin, o cümlədən, müqayisəli təhlil ilə bağlı problemlərin öyrənilməsinə optimallaşdırmağa imkan verir.

Müqayisəli təhlilin problemləri Azərbaycan humanitar elmində getdikcə daha çox möhkəm mövqə əldə edir. Bu gün onlar təkcə sənətşünasları deyil, həm də etnoqrafları, etnoloqları, kulturoloqları, filosofları məşğul edir. Bu da qanunauyğundur, belə ki, müqayisəli təhlil sahəsində etnomədəniyyətin öyrənilməsi fənlərarası yanaşmanın kifayət qədər mürəkkəb konqlameratıdır.

Müqayisəli tədqiqatın humanitar konteksti Azərbaycan incəsənətinin öyrənilməsinin çoxfunksionallığını stimullaşdırır. Kontekstli, semantik, struktur funksiyaları nəzərdə tuturam. Belə ki, məsələn, kulturologiya incəsənətin universallıqlarını, onun vahid bədii məzmununu, üslub konkretliyini, bədii təcrübə parametrlərini optimal səviyyədə açmağa imkan verir. Kulturologiya türkdilli xalqların musiqi mədəniyyətində prioritet konstantların açılmasında mühüm vektora çevrilir.

Azərbaycan incəsənətinin öyrənilməsində humanitar paradiqma kimi biliklərin inteqrasiyası haqqında müqayisəli təhlilin determinantları çıxış edir. Komparativistika, etnomusiqişünaslıq tədqiqatın ön planına keçir. Bunlar elmi axtarırları optimallaşdırmağa imkan verir, Azərbaycan bədii mədəniyyətinin öyrənilməsində yeni yanaşmaların işlənilməsinin effektiv katalizatoru olur.

Musiqi türkologiyasının əsas vəzifələri və ideyaları tarixi kulturologiyanın ideyalarına yaxındır. Belə ki, incəsənətin qarşılıqlı əlaqələrinin tədqiqində kulturologiyanın rolu aşağıdakılardan ibarətdir:

1. əlaqələrin bütövlükdə mədəniyyət kontekstində tarixi və nəzəri aspektlərdən baxılması;
2. kulturologiya estetikası, sənətşünaslığı, incəsənətin ümumi nəzəriyyəsini üzvi surətdə birləşdirir. Beləliklə, yeni keyfiyyətin ümumi monolitliyi yaranır;
3. korrelyasiya olunan bədii strukturların funksional sırası açılır;
4. əlaqələrin perspektivi mədəniyyətlərin dialoqu səviyyəsində baxılır;
5. mədəniyyətlərin tarixi-genetik qatları ayrılır və aşkarlanır, tədqiqatın fənlərarası "sahəsi" genişlənilir;
6. humanitar biliyin təcridi aradan götürülür;

7. kulturoloji konstant kimi tədqiqatın müqayisəli metodlarının istifadəsi Azərbaycan mədəniyyətinin spesifik determinantlarını ümumiləşdirməyə və kodlaşdırmağa imkan yaradır;
8. müasir humanitar elmdə dünyanın çoxölçülü mənzərəsinin yaradılması zərurəti yaranır.

Etnomusiqişünaslığın konseptual şaxələri idealda fənlərarasıdır. Belə ki, nəzəri təhlil müqayisəli-tipoloji metodun kulturoloji dominantları ilə, Azərbaycan musiqisinin inkişafının tarixi mərhələlərinin təhlili isə onun etnoloji determinantları ilə yaxınlaşır. Həmçinin, qeyd edim ki, bazalı fənlərarası anlayışların istifadəsi müxtəlif humanitar elmlərdə aktualdır və müxtəlif bilik sahələrinin qarşılıqlı əlaqəsində metodoloji əsas kimi işlədilə bilər (Köçərli, 2017; Məmmədova, 2020).

Belə ki, sənətsünaslığın konkretikası ilə dolu kulturologiya milli xüsusiyyətlərin aşkarlanmasına imkan verir.

Nəticə

Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin fənlərarası aspektdə öyrənilməsi tədqiqatların rakursunu digərləri ilə yanaşı, həm də mədəniyyətin etnoloji aspektlərinə tərəf də yönəltdi. Bədii yaradıcılığının etnoloji tədqiqının metodoloji məsələləri alimlərin diqqət mərkəzində durdu. Qeyd etmək lazımdır ki, bu məsələlərin mərkəzində müqayisəli təhlil yer aldı. Bundan əlavə, müqayisəli işləmələr biliklərin fənlərarası səviyyəsini əldə etdi, belə ki, məhz müqayisəli təhlil bədii mədəniyyətin çoxvektorlu təhlilini təmin edir.

Bədii mədəniyyətin integral əsaslarının tədqiqi təkcə xalqın etnogenezi haqqında təsəvvürlərin mənbəyi kimiincə sənətin öyrənilməsinin qanunauyğunluğunu, milli eyniyyətin və mədəni özünəməxsusuluğun tərkib hissəsini deyil, həm də türk dünyası məkanında universal dəyərlərin və regional diminantların öyrənilməsini göstərdi.

Ədəbiyyat

1. Kvitka K. Seçilmiş əsərləri. I c. Moskva: Sovet bəstəkarı, 1971.
2. Kulturologiya. Lüğət. SPb: Universitet kitabı, Aleteya, 1998.
3. Məmmədova R. Azərbaycan musiqisinin nəzəri problemləri. Bakı: Avropa, 2020.
4. Zemtsovski İ. Elmin üfüqləri. Spb, Rusiya İncəsənət İnstitutu, 1992.
5. Hacıbəyli Ü. Azərbaycan türklərinin musiqi haqqında // Tərtib edən, ön söz və lüğətin müəllifi, professor F.Ş.Əliyeva. – Bakı: Adiloğlu, – 2005.

6. Həsənzadə X.N. Türk xalqlarının mahnılarında intonasiya əlaqələri (dərs vəsaiti). – Bakı, – 2016.
7. Hüseynova L. Musiqi türkologiyasının tədqiqat istiqamətləri və problemlərinə dair // “Türksoylu xalqların musiqi mədəniyyətinin tədqiqi problemləri” XVI Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları. – Bakı: ADMİU, 2017. s. 26-29.
8. Hüseynova L. Türk xalqlarının musiqisində ortaqlıq və fərqlilik amilləri // İSME-nin 33-cü Dünya Konfransı. Türk Dünyası oturmaunun materialları 15-20 iyul 2018-ci il. – Bakı: AMK, 2018, s. 207-213.
9. Kasimi S. Azərbaycan musiqi mədəniyyəti Şərq və Qərb kontekstində. Bakı: Təknur, 2015.
10. Köçərli İ. Azərbaycan etnomusiqişünaslıq üzrə oçerklər. – Bakı: Elm və təhsil, 2017.
11. Köçərli İ.T. Aşiq sənəti: sinkretizm və sintez problemləri. – Bakı: Səda, – 2011.
12. Məmmədova R. Azərbaycan musiqisinin nəzəri problemləri. – Bakı: Avropa, 2020.
13. Məmmədova R. Azərbaycan muğamı. – Bakı: Elm, 2002.
14. Muqayisəli sənətsünaslıq. Məqalələr toplusu. – Bakı: Avropa, – 2017.
15. Sarabskinin şəxsi arxivi. M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, f. 15.

Daxil olma tarixi: 30.08.25

Qəbul tarixi: 29.09.25